

MUSIKEN I SVERIGE

Band I. Från forntid till stormaktstidens slut 1720

Författare

Förord

Inledning

Innehåll

Huvudredaktör: Leif Jonsson

© Bokförlaget T. Fischer & Co och

Kungl. Musikaliska akademien 1994

ISBN 91 7054 700 9

Kungl. Musikaliska akademien skriftserie nr 74:I

ISSN 0347-5158 (ISBN 91-85428-82-5)

Grafisk formgivare: Lars E. Pettersson

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

Digitaliserad med tillstånd av förlaget

MUSIKEN
I
SVERIGE

MUSIKEN *i* SVERIGE

I

FRÅN FORNTID TILL STORMAKTS-
TIDENS SLUT 1720

FRÅN FORNTID TILL STORMAKTSTIDENS SLUT

UNDER REDAKTION
AV LEIF JONSSON
ANN-MARIE NILSSON
OCH
GREGER ANDERSSON

LEIF JONSSON, huvudredaktör för
Musiken i Sverige tillika volymredaktör.

ANN-MARIE NILSSON,
volymredaktör

GREGER ANDERSSON,
volymredaktör

Övriga medverkande i denna volym:

FABIAN DAHLSTRÖM
HARALD GÖRANSSON
EVA HELENIUS-ÖBERG
MARGARETA JERSILD
ERIK KJELLBERG
GUNNAR LARSSON
CAJSA S. LUND
JAN OLOF RUDÉN
MARTIN TEGEN

FISCHER & Co

MUSIKEN I SVERIGE är en övergripande svensk musikhistoria, initierad av Kungl. Musikaliska akademien. Den skildrar både det svenska musikkivet i dess olika aspekter och den tonkonst som tillkommit inom rikets historiska gränser. Den är författad och redigerad av landets främsta musikhistoriska expertis.

Det är inte någon »traditionell» musikhistoria fokuserad endast på konstmusiken. Här ges en bred och fyllig bild av musiken i Sverige under olika epoker och i skilda delar av landet – hos såväl hög som låg, i såväl stad som landsbygd, bland såväl adel och medelklass som allmog och arbetare.

Verket omfattar fyra volymer:

- I. FORNTIDEN – 1720
- II. FRIHETSTID OCH GUSTAVIANSK TID
1720–1810
- III. DEN NATIONELLA IDENTITETEN
1810–1920
- IV. KONSTMUSIK, FOLKMUSIK, POPULÄR
MUSIK 1920–1990

MUSIKEN i SVERIGE

FRÅN FORNTID TILL STORMAKTS- TIDENS SLUT

inleder skildringen av musiken i Sverige med upptakt i vår fjärran forntid. Med hjälp av främst arkeologiska fynd frammanas bilder av musikens roll från stenålder till vikingatid, där benflöjter och djurhorn, bronslurar, rassel och lyror fyllde olika funktioner i miljö, arbete och kulturella ceremonier.

Under medeltiden (ca 1050–) skedde förändringar inom kultur och politik samtidigt som traditioner fortlevde. Musiken skildras med utgångspunkt i kyrkornas och klostrens gregorianska sång – melodier som i musikhandskrifter kunnat bevaras till vår tid. På svensk botten tillkom nya sånger för helgondagar, bl a i den heliga Birgittas kloster i Vadstena. Den profana musiken skildras utifrån både kalkmålningar i våra medeltida kyrkor och notiser i krönikor m m.

En andra del i volymen skildrar hur landets musikaliska liv formades av nya skeenden under 1500- och 1600-talen. Kring kungahovet och inom adeln eftertraktades en musikalisk prakt som stod i direkt samklang med politiska strävanden ända fram till Karl XII:s död 1718. Vägen för kontinentens nya musikstilar öppnades. Inom kyrkan kom främst den lutherska kyrkovisan att komplettera och småningom ersätta den äldre gregorianska koralsången. Vid skolor och universitet började man vid sidan av det myckna sjungandet i allt större utsträckning ägna sig åt instrumentalmusik. Städerna anställde stadsmusikanter. En överväldigande majoritet av befolkningen bodde dock på landsbygden. Att musikkivet där kunde vara lika intensivt och sammansatt som i städer och vid hov får här slutligen sin beskrivning.

Rikt illustrerad i svart/vitt och färg och med en mängd musikexempel.

ISBN 91-7054-700-9

9 789170 547003

MUSIKEN I SVERIGE

I

MUSIKEN I SVERIGE

FRÅN FORNTID
TILL STORMAKTSTIDENS SLUT

REDIGERAD AV LEIF JONSSON
ANN-MARIE NILSSON OCH GREGER ANDERSSON

FISCHER & Co.

Musiken i Sverige.

Huvudredaktör: Leif Jonsson.

© Bokförlaget T. Fischer & Co.
och Kungl. Musikaliska
akademien 1994.

ISBN 91 7054 700 9

Kungl. Musikaliska akademiens
skriftserie nr 74:II , ISSN 0347-
5158 (ISBN 91 85428 82 5).

Texten satt i Adobe Garamond.

Grafisk formgivning av

Lars E. Pettersson.

Ombrytning i PageMaker

Leif Jonsson.

Rippning, repro och tryckning:

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994.

Omslagsbild: Sjungande narrar,
panelmålning i Hertig Karls
kammare på Gripsholms slott.
Målningen, som är gjord efter
utländska förlagor, är tillskriven
Strängnäskonstnären Hans
Eriksson (död 1572).

Bokförlaget T. Fischer & Co.

Norrlandsgatan 15

111 43 Stockholm

FÖRFATTARE

Leif Jonsson (f. 1949), filosofie doktor i musikvetenskap. Huvudredaktör för *Musiken i Sverige* vid Kungl. Musikaliska akademien. Även verksam vid Svenskt musikhistoriskt arkiv i Stockholm.

Ann-Marie Nilsson (f. 1942), docent i musikvetenskap vid Uppsala universitet, volymredaktör. Bedriver forskning i svensk musikhistoria, särskilt medeltiden. Disputerade 1991 på en avhandling om medeltida hymnmelodier i Sverige.

Greger Andersson (f. 1952), docent i musikvetenskap, volymredaktör. Har efter sin disputation huvudsakligen ägnat sig åt 1600- och 1700-talens svenska musikhistoria. Sedan 1989 verksam vid Lunds universitet.

Fabian Dahlström (f. 1930), 1978–1993 professor i musikvetenskap vid Åbo akademi. Bedriver sedan länge forskning i finländsk musikhistoria. Har publicerat ett flertal böcker och artiklar i ämnet.

Harald Göransson (f. 1917), professor emeritus vid Musikhögskolan i Stockholm. Bedriver studier i svensk koralhistoria och disputerade 1992 på en avhandling om koralpsalmboken 1697.

Eva Helenius-Öberg (f. 1942), filosofie doktor i musikvetenskap med avhandling om svenskt klavikordbygge. Verksam vid Statens musiksamlingar, sekreterare i svenska RIdIM-kommittén.

Margareta Jersild (f. 1937), docent i musikvetenskap. Skrev 1975 en avhandling om de svenska skillingtrycken före 1800. Verksam vid Svenskt visarkiv med bl.a. ansvar för melodiredigeringen av Sveriges medeltida ballader.

Erik Kjellberg (f. 1939), professor i musikvetenskap vid Uppsala universitet. Disputerade 1979 på en avhandling om kungliga musiker under stormaktstiden och har publicerat en rad artiklar om 1500- och 1600-talens svenska musikhistoria.

Gunnar Larsson (f. 1926), verksam vid Kungl. Musikaliska akademien under perioden 1964–91 som bl.a. ständig sekreterare och forskningssekreterare. Har speciellt forskat i 1500- och 1600-talens svenska musikhistoria (med *Balticum*).

Cajsa S. Lund (f. 1940), musikarkeolog vid Lunds universitet. Har kraftfullt bidragit till att bygga upp musikarkeologin som etablerat forskningsområde både nationellt och internationellt.

Jan Olof Rudén (f. 1937), musikbibliotekarie vid Svensk Musik (STIM). Bedriver bl.a. forskning i musik på 1600-talet noterad i tablaturnotskrift och har redigerat några av utgåvorna i *Monumenta Musicae Sveciae*.

Martin Tegen (f. 1919), docent i musikvetenskap, 1958–84 föreståndare för Musikvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet.

FÖRORD TILL MUSIKEN I SVERIGE

Kungliga Musikaliska akademien presenterar nu *Musiken i Sverige*, en ny och länge efterlängtd handbok i fyra volymer om den svenska musikhistorien. Efter flera tidigare ansatser kunde detta stor arbete startas sedan ett avtal med sedermera Bokförlaget T. Fischer & Co. slutits 1988. Detta skedde på initiativ av fr.a. akademiens dåvarande forskningssekreterare Gunnar Larsson och docent Axel Helmer. En förutsättning var dock att ett betydande startkapital kunde uppbringas.

Tack vare bl.a. nuvarande landshövdingen Jan-Erik Wikströms engagemang i detta initiativ kunde Musikaliska akademien tacksamt mottaga en miljon kronor från *Kjell och Märta Beijers Stiftelse*, varvid projektet kunde sjösättas. Sedermera har Akademien täckt återstående behov med medel i motsvarande storleksordning.

Projektet har kunnat föras i hamn genom ett intensivt vetenskapligt och redaktionellt arbete under närmare sex års tid på både Musikaliska akademien och universitetens musikvetenskapliga institutioner, samt vid Musikaliska akademiens bibliotek och dess speciella avdelning Svenskt musikhistoriskt arkiv.

Texternas tillkomst är resultatet av ett samarbete mellan närmare ett 40-tal forskare under ledning av huvudredaktören och respektive medredaktörer för de skilda volymerna. Sammantaget återspeglar verkets fyra volymer det aktuella musikvetenskapliga vetandet på området. Samtidigt som verket beaktar och sammanfattar den äldre forskning som utförts av legendariska svenska musikforskare som Tobias Norlind och Carl-Allan Moberg redovisas viktigare nyare rön. I många fall har nya, grundläggande forskningsinsatser gjorts i direkt anslutning till framställningen av dessa volymer.

Titeln »Musiken i Sverige» antyder en grundläggande idé, ett uttalat syfte att skildra både det svenska musiklivet i dess olika aspekter och den tonkonst som tillkommit inom rikets historiska gränser. Sålunda betraktas Skånelandskapen som »svenska» först efter 1600-talets mitt och Finland som en svensk riksdel före 1809. Musiker och tonsättare

blir behandlade i relation till sin betydelse för musiken i Sverige och inte mot bakgrund av sin nationalitet.

Grundavsikten har varit att försöka presentera vederhäftig akademisk kunskap på ett för allmänheten begripligt och engagerande sätt. Akademien finner att redaktionens arbete i detta svåra värv varit framgångsrikt och är därför förvissad om att *Musiken i Sverige* skall kunna bli ett standardverk för såväl envar kulturintresserad som för alla berörda institutioner.

Anders R. Öhman

Preses vid Kungl. Musikaliska akademien

FÖRORD TILL DENNA VOLYM

Till skillnad från övriga tre volymer, som behandlar de senaste tre århundradena, spänner denna första volym över många sekler med periodvis sparsamt källunderlag att arbeta med. I synnerhet volymens första del om forntid och medeltid måste kortfattat hantera stora tidsförlopp med nedslag där befintlig forskning så medger. Det finns också en vattendelare i vår musikuppfattning mellan medeltiden och den därpå följande »nya» tiden, vilket präglar volymens uppläggning. För nutida lyssnare är 1500- och 1600-talens musik inte speciellt främmande, vare sig det gäller kyrkovisa eller den gryende barockens instrumentalmusik. Konfrontationen med medeltidens kyrkosång, däremot, är ofta ett möte med en för oss främmande, svunnen musikvärld. Därför behöver medeltidsmusiken också en grundligare allmän beskrivning.

Den stora spännvidden i framställningen har krävt fackgranskning av fler specialister. Axel Helmer, Henrik Karlsson, Anders Lönn och Martin Tegen utför fackgranskning och språkgranskning i varje volym. Därutöver har här särskilda kapitel granskats av Folke Bohlin, Fabian Dahlström och Gunnar Larsson.

Ett tack riktas till dessa och alla andra som på skilda sätt bidragit till volymens genomförande, inte minst alla medverkande författare och då särskilt huvudförfattarna Greger Andersson och Ann-Marie Nilsson. Huvudförfattarnas uppgift har varit att framställa större delar av volymens text och i samråd med huvudredaktören anlita medförfattare samt bidra till redigeringen. Till denna volym har knutits ett tiotal skribenter – specialister inom sina områden, vare sig det gäller forntiden, medeltiden, Vasatiden eller stormaktstiden. För varje avsnitt har givits speciella direktiv och önskemål och varje medarbetare har stått i en dialog med redaktionen och dels medförfattare inom samma genreområde. Varje bidrag har sedan i den slutliga redigeringen undergått redaktionella ändringar – många gånger tämligen omfattande – för att boken skulle få en enhetlig stilistisk karaktär och motsvara de vetenskapliga redaktionella kraven.

Genom redigering har texter ibland flyttats till angränsande kapitel. Sälunda har Harald Göransson utöver de avsnitt som redovisas i innehållsförteckningen kommit att svara för partier om skolans musik (kapitel 7, s. 273–274, samt 291), och – liksom Erik Kjellberg – bidragit till översikten i kapitel 4. För övrigt skall nämnas att Gunnar Larsson har medverkat i kapitel 5, påtagligast när det gäller förslag till illustrationer, samt att Martin Tegen svarar för s. 347–48. Likaså har Eva Helenius-Öberg bidragit med faktaruta om orglar s. 70 f. och Margareta Jersild med ett avsnitt om den »Medeltida balladen» i kapitel 3 (s. 174–177).

En resonerande käll- och litteraturavdelning redovisar både de centrala arbetena på området och det aktuella forskningsläget för de olika kapitlen. Därtill kommer ett omfattande personregister utarbetat av Martin Tegen med bl.a. uppgifter om födelse- och dödsår, en i sig unik sammanställning över personligheter i den svenska musikhistorien. Ett sakregister följer i vol. IV.

I regel kursiveras endast musikaliska verk (i vid bemärkelse). Alla citat använder originalets eller den citerade källans stavning. Texternas normala stilsort är uppblandad med mindre storlekar för fristående partier eller mera kursiva avsnitt.

Ett flertal musikexempel är skrivna i dator av Tomas Block, Nils Mannerfeldt och Mats Åberg vid Institutionen för musikvetenskap i Uppsala. Ett tack riktas också till denna institution, som välvilligt ställt sin utrustning till förfogande.

Det huvudsakliga arbetet har utförts på Svenskt Musikhistoriskt Arkiv som erbjudit både bibliotek, lokaler och datorer för att underlätta såväl det praktiska som det tekniska arbetet. Bland andra har Veslemøy Heintz och Peter Söderbäck här varit till stor hjälp.

Flera bibliotek, arkiv och museer i både Sverige och Finland har levererat bildmaterialet. Vid Musikaliska akademiens bibliotek har främst Anna Lena Holm fungerat som sakkunnig när det gäller notmaterialet. Vid Musikmuseet bidrar Birgitta Dahl m.fl. med specialutställningar i samband med utgivningen av de skilda volymerna.

Leif Jonsson
Huvudredaktör

INLEDNING

I runda tal 900 år har förflutit från vår forntids slut och fram till idag. Jämfört med denna period utgör forntiden med dess 12 000 år en svindlande lång tidsrymd, men sedd i ett vidare, globalt perspektiv är den däremot hisnande kort. Denna volym kommer att sträcka sig ända bort i denna långa och svåröverskådliga period. Ju längre tillbaka vi går, desto svårare har vi att kartlägga den musik som fanns – hur lät det över huvud taget kring människorna under skiftande skeden av vår äldre historia? Ett är säkert: även under dessa skeden utövade människorna sång och spel till vardag och fest, om än spåren är tunnsådda. De tidiga epokerna skiljer sig dock på flera sätt från senare seklers svenska musikkultur. I några fall figurerar under medeltiden namn bakom musikaliska verk, men det kan vara diskutabelt vad detta egentligen innebär. Dåtidsens begrepp om komponerande var annorlunda.

Termer som »konstmusik» och »folkmusik», som grundlades så sent som under 1800-talet, är långt ifrån relevanta för äldre tider. Musiken stod inte för sig utan utgjorde ett av flera oumbärliga inslag i ritualer, arbete, sällskapliga sammankomster, dans och måltider i form av signaler och ceremonimusik, i berättande framställningar och besvärjelser. Musik var en så självklar del av tillvaron att den i allmänhet inte skildrades i skrift, utom när man fann den exotisk eller speciell. De tidigaste beskrivningarna av musik finner vi också just i reseskildringar och liknande, alltifrån Tacitus' »Germania» ca år 100 e.Kr. över Adams av Bremen skildring av hednaritualer i Uppsala på 1000-talet till Olaus Magnus på 1500-talet, som i Rom – långt från sitt hemland – skildrade Nordens exotiska seder och bruk.

Merparten av medeltidens musik utgjordes, över hela Europa, av enstämigt (monofont) sjungande och spelande. Hit hör gudstjänst- och processionssånger i – för den sentida lyssnaren – främmande tongångar, men även melodier som måhända präglats av folkligare sång och spel och av profana, utomkyrkliga tonfall. I vårt land föreligger endast sparsamma belägg för det flerstämmiga musicerande (polyfoni)

som växt fram i Europa och i tilltagande grad möter i centraleuropeiska traktater och handskrifter från omkring år 1100. Där finner vi organum och motett för gudstjänst och furstehyllningar, utsmyckning av den enstämmiga sången i olika avsnitt av mässan vid de stora kristna högtiderna. Även om det vore tänkbart att impulser från 1400-talets tongivande furstehov – det i Burgund – nått Sverige, kan inga direkta belägg för detta anföras.

Bilden förändrades även i Sverige med 1500-talets nya musikspråk och förändrade musikuppfattning. Först då tycks den polyfont anlagda musiken, eller »figuralmusik» som den då kallades, på allvar ha börjat odlas i Sverige, inte minst i skolorna. Under detta århundrade nådde vokalpolyfonin en höjdpunkt, även i världsliga sammanhang. Här spelade det humanistiska bildningsidealet en viktig roll. Och genom det under 1500-talet i hela Europa lanserade »hovmannaidealet» kom de europeiska kungahoven, även det svenska, att bli centra för en allt konstfullare polyfon musik, präglad av en ny tonalitet och av en mer »konstmässig» musikuppfattning. Några svenska tonsättare under 1500-talet finner man inte. Musiken var främst komponerad av italiennare och flamländare, de flesta med anknytning till den tradition som framsprungit ur de s.k. nederländska skolorna med Josquin Desprez och Orlando di Lasso som främsta namn. Denna musik kallas ofta renessansmusik.

En omkring 1600 lanserad benämning på den »gamla» stränga kontrapunktiken är *prima prattica* eller *stile antico*, vilken skapades för att kunna särskilja den från den nya musikstil som nu uppstod i Italien, *seconda prattica* eller *stile nuovo*. I denna betonades mer det ackordisk-melodiska skeendet än de kontrapunktiskt självständiga stämmorna. Själva det ackordiska ackompanjemanget benämns i regel generalbas eller basso continuo. Det klaraste uttrycket för denna nya musikstil är den s.k. monodin med en närmast dramatiskt deklamerande sångstämma till instrumentalackompanjemang. Monodin rymde fröet till bl.a. operan och den särskilt under 1600-talet så populära generalbasvisan. Till perioden omkring 1600 hör också den flerköriga musiken, odlad inte minst i Italien (Venedig). Sångare och instrumentalister delades upp i olika grupper som placerades ut på särskilda musikläktare i kyrkorummet, där de – enkelt uttryckt – framförde ett slags »stereofonisk» musik. De olika grupperna spelade ömsom »mot» varandra, ömsom »med» i en konserterande stil (*stile concertato*). Detta var något nytt som så småningom bl.a. ledde vidare till orkester- och solokonserter. Den musik som skapades utifrån nya förutsättningar under 1600-talet brukar kallas barockmusik. Barocken som beteckning på en musikhistorisk epok brukar räknas fram till ca 1750 (d.v.s. till tiden för J. S.

Bachs död). Benämningen barockmusik är dock långt ifrån entydig. Bland annat uppstod en rad nationella stilar, t.ex. den franska med Lully som ledande gestalt.

Barockens instrumentalmusik fick en ny och självständig roll med danssviter och solokonsertter som markanta inslag. Vid de flesta europeiska kungahov grundades instrumentala hovkapell och städerna började i allt större utsträckning hålla sig med stadsmusikanter.

1500- och 1600-talens musikanter var – med visst undantag för trumpetarna – i regel inte som musiker i våra dagar specialiserade på ett eller möjligen ett par instrument. Tvärtom var den instrumentala mångkunnigheten typisk. Som musikerbenämningar användes under särskilt 1500-talet och början av 1600-talet ofta »spelmän», t.ex. kungens spelmän och stadens spelmän. I takt med att musikeryrket under 1600-talets lopp steg i anseende blev titlarna musikanter eller instrumentist de allra vanligaste (t.ex. hovmusikant, stadsinstrumentist); »spelman» reserverades nu främst för de musikanter som inte hade någon ordnad tjänst. Inom militärmusiken användes benämningen »hautboist» småningom oavsett vilka instrument vederbörande spelade. I föreliggande volym används även sådana dåtida musikerbenämningar.

En viktig nyhet för musicerandet var nottrycket, en uppfinning som i fråga om betydelse för musikens spridning och tillgänglighet knappast kan överskattas. De äldsta nottrycken härrör från 1400-talets andra hälft och framställdes med hjälp av en rad olika trycktekniker. En vanlig sådan teknik, som också praktiserades i Sverige, innebar att man tryckte själva notsystemet och därefter för hand skrev in noterna.

De första nottrycken med lösa metalltyper gjordes av italienaren Ottaviano Petrucci (ca 1500), vars tryckteknik introducerades i Sverige genom tysken Andreas Gutterwitz 1583. Före detta år utfördes alla svenska nottryck i utlandet, och även sedan nottrycket etablerats här trycktes mycket svensk musik utomlands (se vol. II & III).

Till den musik som trycktes hörde i första hand officiellt påbjuden musik med anknytning till kyrkan, t.ex. koralpsalmboken 1697, samt tillfällestryck till bröllop och begravningar, d.v.s. hyllningsmusik till särskilt bemärkta personer.

Något om periodindelningen

Inom *Musiken i Sverige* har vi valt att i huvudsak göra tidsindelningar i enlighet med svenska historiska framställningar. Men vår historia kan inte ses isolerad från sin kontinentala bakgrund och förhistoria eller från ett ständigt fortgående kulturellt utbyte över gränserna. Redan de människor som under forntiden vandrade in bar med sig flertusenåriga erfarenheter och traditioner.

Under årtusendens och seklers lopp har bilden skiftat. Sedan landet steg ur havet och de första invandrarna kom har landskapet förändrats, och folkgrupper med sinsemellan olika levnadsvanor tycks ha avlöst varandra på olika platser i vårt land. Spåren efter dem har avlästs av arkeologerna ur det material som grävts fram. Den äldre stenålderns människor levde nära havet av bl.a. fisk, skaldjur och säl. Den yngre stenåldern med sina s.k. megalitgravar (dösar, hällkistor och gånggrifter) tyder på en mer strukturerad samhällsorganisation, kanske släktgrupper som kan ha utnyttjat slavarbete. Åkerbruk infördes jämsides med de urgamla näringarna jakt och fiske, och boskapsskötsel var nu vanligt.

Någon plötslig förändring kan man inte tala om när det gäller övergången till den s.k. bronsåldern. Tidsskedets namn kommer enbart därav att bronsföremål börjat uppträda i större mängder, till en början väl importerade sjöledes över Östersjön, lyxvaror som vittnar om en hög kultur. Från samma tid börjar hällristningarna ge antydningar, om än svårtolkade, om tidens seder och föreställningar.

Järnålderns inträde däremot sammanfaller med en försämring av klimatet. Det har antagits att denna varit så svår att den föranlett en stor utvandring. Detta skulle förklara bristen på daterbara fynd från denna tid. I varje fall har levnadsvillkoren förändrats. Under vikingatiden – tiden närmast före 1000-talet – visar sig i alla fall de människor, som bebodde det nuvarande Sverige, ha gjort omfattande och organiserade sjöfärder. Hur långt tillbaka i tiden man sjöledes upprätthållit kontakter med kontinenten kan vi endast ana oss till.

I nordisk historieskrivning används traditionellt »medeltid» som beteckning på perioden från kristendomens införande och fram till reformationen i Sverige, motsvarande högmedeltid och senmedeltid i övriga Europa, d.v.s. tiden ca 1050–1520. »Senmedeltid» brukar här täcka 1400-talet och 1500-talets två första decennier, fram till begynnande reformationstid på 1520-talet. Beteckningen »katolsk tid» vore relevant för den svenska medeltiden. Detta gäller än mer med hänsyn till det musikhistoriska källäget, då ju merparten av källorna till medeltidens musik härstammar från kyrkans område. Men detta medför en viss risk att man överbetonar det kyrkliga perspektivet. En blick ut genom kyrkporten är ändå nödvändig för att söka en helhetsbild.

Medeltid har stundom jämförts med feodaltid, men en genuint feodal samhällsstruktur av europeisk typ har inte satt sin prägel på mer än en del av den svenska medeltiden.

Renässansens humanister framställde »medeltiden» som en dyster passage mellan den lysande antiken och den egna upplysta perioden. Långe har historiker framhållit att en »ny tid» bröt in med de geografiska upptäckterna, handelsvägarnas omläggning, nationalstaternas allt fastare etablering och kyrklig reformation. Under senare årtionden har forskare dock allt mer belyst det nyansrika – det dynamiska (Nordberg 1984) – som de facto fanns i medeltiden med både nya uppfinningar och samhällliga och kulturella förändringar. Vidare har de franska »Annales»-historikerna fäst uppmärksamheten på de långa perspektiven och medeltida mentaliteter som seglivat hållit sig kvar in i vår egen tid. Kulturen utanför kyrkan, som vi känner mindre väl till, bör delvis ha levt vidare på gamla grunder från heden tid, med viss anpassning till den nya läran.

Reformationstiden omfattade perioden 1523–93, d.v.s. från Gustav Vasas trontillträde fram till och med Uppsala möte. Följer man den traditionella kungalängden kan man tala om äldre Vasatid (1523–1611), senare Vasatid (1611–54) och karolinsk tid (1654–1718). Den musikhistoriska epokindelningen av motsvarande period kan göras på flera olika sätt. Vanligtvis talar man om 1500-talet som renässansmusikens århundrande och om barockmusikens begynnelse ca 1600. Det är emellertid inte alltid helt lätt att i detta avseende korrelera den svenska musikhistorien med den gängse centraleuropeiska. Så t.ex. sjöng man i de svenska skolorna en typisk »renässansmusik» långt in på 1600-talet.

Med Gustav II Adolfs trontillträde 1611 inleddes den s.k. stormakts-tiden som brukar räknas fram till 1720 och de för Sverige ödesdigra frederna efter Karl XII:s död. I musikhistorien motsvaras denna epok av barocken.

»Sverige» – en fråga om avgränsningar

De geografiska gränserna till det »Sverige» som skall skildras här utkristalliserades under medeltidens lopp. Det blev så småningom ett »Sverige» utan de s.k. danska landskapen (Skåne, Blekinge, Halland, Bohuslän, Jämtland, Härjedalen) men med den rikets östliga del, Finlands kustområden, som länge sjöledes stått i kontakt med Sverige och som på ett tidigt stadium lades under svenskt välde. De danska landskapen, som införlivades med Sverige vid 1600-talets mitt, behandlas fram till denna tidpunkt flyktigt, dock med en sidoblick på de täta kontakterna mellan olika folkgrupper i de svenska och de danska landskapen.

Sveriges enande var en långvarig process, ingående diskuterad bland historiker. En svensk statsorganisation förelåg på 1200-talet, formellt ett valkungarike. Enligt flera forskare hade riket tidigare varit centrerat

kring götalandskapen. Ovedersägligt låg dess politiska centrum under senmedeltiden i landskapen kring Mälaren, troligen beroende både på bergshanteringens ökade betydelse och på Österjöhandelns styrning genom Hansan (Heckscher 1960). Ännu vid 1300-talets slut var landet närmast att betrakta som ett förbund av landskap.

Trots kommunikationssvårigheter fanns väl utvecklade kontakter och intressegemenskap över landgränserna inom andligt såväl som världsligt frälse – det gällde både jordegendomar och släktskap genom gifte. Den kulturella gemenskapen inom samhällets »övre» skikt var internationell. Sveriges kristnande betydde inte bara religionsskifte utan också ett inordnande i en europeisk kultursfär. Klosterfolk reste mellan sina »provinser», och ordnarna utgjorde transnationella organisationer, så t.ex. dominikanerna, som var ledande inom utbildningen.

Under medeltidens slutskede och 1400-talets union med Danmark-Norge märks en tilltagande nationalism i vissa adelskretsar. Nu lades under en tid av fraktionsbildningar och inre motsättningar grunden för en svensk centralt styrd nationalstat. Någon patriotism i modernare mening existerade emellertid knappast hos den del av befolkningen, mer än 90 %, som levde på landsbygden, väl knappast heller bland städernas borgare.

Med Kalmarunionens upplösning 1523 framträdde Sverige som ett eget självständigt kungarike med en stark centralstyrd statsmakt, präglad av kraftig militär och ekonomisk upprustning. Under Erik XIV:s tid utvecklades en expansionistisk utrikespolitik som skulle nå sin kulmen under 1600-talet. Till det svenska stormaktsväldet hade då införlivats områden i Baltikum och Tyskland förutom de ovannämnda från Danmark erövrade landskapen. Nära förbundet med Sverige var även Polen, särskilt under den s.k. svensk-polska unionstiden (1592–99) genom att Johan III:s son, Sigismund, var kung både i Sverige och Polen. Musikförbindelserna mellan Polen och Sverige betraktas givetvis också som en del av den svenska musikhistorien och i stort sett alla dessa områden betraktas i föreliggande volym som aktörer i den svenska musikhistorien under de perioder de lytt under svensk politisk överhöghet och i den mån de, liksom andra områden i Sveriges närhet, påverkat musiklivet i vårt land.

INNEHÅLL

FÖRFATTARE	7
FÖRORD TILL MUSIKEN I SVERIGE	9
FÖRORD TILL DENNA VOLYM	11
INLEDNING	13
DEL 1. FÖRNTID OCH MEDELTID	19
1. UPPTAKTER	21
Forntiden (<i>Cajsa S. Lund</i>)	21
Bakgrund till medeltidens musik (<i>Ann-Marie Nilsson</i>)	39
Musik traderad och bevarad (<i>Ann-Marie Nilsson</i>)	53
2. MEDELTIDENS KYRKOSÅNG	
(<i>Ann-Marie Nilsson</i>)	65
Gregoriansk koral – cantus planus	65
Ny helgonkult – nya sånger	89
I Vadstena kloster	125
3. SÅNG OCH SPEL UTANFÖR KYRKAN	139
Bland lekare och spelmän (<i>Ann-Marie Nilsson</i>)	139
Kyrkans bild av den profana musiken (<i>Eva Helenius-Öberg</i>)	153
Musik utanför kyrkomurarna (<i>Ann-Marie Nilsson</i>)	169
DEL 2. VASATID OCH STORMAKTSTID	187
4. ALLMÄN ÖVERSIKT (<i>Greger Andersson</i>)	189
5. VASAHOVENS MUSIK	199
Vasadynastins renässanskultur (<i>Erik Kjellberg</i>)	199
Musiken i hertigdömet Finland (<i>Fabian Dahlström</i>)	221
Musiken i tyska församlingen i Stockholm (<i>Erik Kjellberg</i>)	225

6. KYRKANS MUSIK (<i>Harald Göransson</i>)	231
Reformationstiden	231
Stormaktstiden	247
Koralpsalmboken 1697	253
7. SKOLA OCH UNIVERSITET	
(<i>Jan Olof Rudén</i>)	273
Skolorna	273
Universiteten	301
8. STORMAKTSTIDENS HOVMUSIK	
(<i>Erik Kjellberg</i>)	309
Gustav II Adolfs hovkapell	311
Hovmusiken under Andreas och Gustav Düben	321
Musiken hos den svenska högadeln	353
9. STAD OCH LANDSBYGD (<i>Greger Andersson</i>)	359
Stadskulturens musik	359
En musikalisk smältdegel	381
KÄLLOR & LITTERATUR	397
PERSONREGISTER	413